

JYX

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Välimaa, Jussi

Title: Yliopistot ja sivistys 1600-luvulta nykypäiviin

Year: 2023

Version: Accepted version (Final draft)

Copyright: © Kirjokansi

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Välimaa, J. (2023). Yliopistot ja sivistys 1600-luvulta nykypäiviin. In A. Nevala, S. Häyrynen, & J. Korpela (Eds.), *Fantastinen yliopistouudistus : sopeutuva akateemisuus ja sivistysihanteen muutos* (pp. 31-61). Kirjokansi.

Yliopistot ja sivistys 1600-luvulta nykypäiviin

Jussi Välimaa

”On tarpeetonta sanoa, että jokaisen ajan sivistys on ainoastaan omalle ajalleen tosi, sillä jokaisen ajan sivistys on olemassa ainoastaan omalle ajalleen, niiden yksilöiden keskuudessa, jotka tässä ajassa elävät ja vaikuttavat.” J.V. Snellman (1840, 1982, 170)

Johdanto

Pohdin tässä tutkimuksessa sivistyskäsitteitä ja niiden muutoksia 1600-luvulta nykypäiviin. Sivistyskäsitteen laajuudesta ja monimuotoisuudesta johtuen keskityn opilliseen sivistykseen, jota ovat muokanneet ja välittäneet pääasiassa yliopistot. Opillisella sivistyksellä tarkoitan yliopistoissa annettua opetusta ja yliopistoissa opiskelua. Kirjallisesti sivistynyt osa kansasta on nimittäin Suomessa koulutettu pääasiassa yliopistoissa. Samalla yliopistoa käynyt sivistyneistö on vaikuttanut yhteiskunnan käsityksiin sivistyksen luonteesta. Yliopiston merkitystä sivistyslaitoksena korostaa myös se, että 1600-luvulta lähtien aina itsenäisyyden alkuun asti Suomen ainoassa (Turun/Aleksanterin/Helsingin) yliopistossa tapasivat toisiaan niin tulevat papit, virkamiehet kuin melkein kaikki muutkin sivistyneistön jäsenet. Siellä olivat ja ovat olleet professoreina ja tutkijoina töissä myös tärkeät yhteiskunnalliset vaikuttajat (ks. Luukkanen 2005, Klinge 1997).

Tässä tutkielmassa lähtökohtana on tarkastella, miten yhteiskunnan muutokset ovat näkyneet yliopiston piirissä, ja miten opillisen sivistyksen käsitykset ovat muuttuneet käsitellyn ajanjakson aikana. Perusteluna valitulle näkökulmalle on se, että yliopistot ovat osa yhteiskuntaa ja niiden muutoksia. Yliopistojen yhteiskuntasuhde on tosin aina ollut jännitteinen hallitusten ja hallitsijoiden pyrkiessä vaikuttamaan yliopistojen toimintaa, kun taas yliopistot ovat pyrkineet puolustamaan omaa autonomiaansa (ks. Välimaa 2018). Tämä suhde on vaikuttanut myös käsityksiin sivistyksestä, sen luonteesta ja tavoitteista yhteiskunnassa.

Tutkimuskysymykset ja menetelmä

Mitä on sivistys? Tätä kysymystä on pohdittu ansiokkaasti kirjamme alussa (ks. luku xx). Sivistys voidaan määritellä ja ymmärtää monin tavoin. Tässä tutkielmassa otan lähtökohdaksi kielitoimiston

määritelmän, jonka mukaan sivistys on ”kasvatuksen kautta omaksuttua tietoa, henkistä kehittyneisyyttä ja avarakatseisuutta”. Tämä kielitoimiston määritelmä sivistyksestä on moderni ja perustuu oman aikamme ajatuksiin sivistyksen luonteesta. Se ei siksi sovi historian tutkimuksen lähtökohdaksi itsestään selvästi, sillä emme voi olettaa, että menneisyydessä sivistys olisi ymmärretty samoin kuin nykyään. Voimme kuitenkin Hyrkkäsen aatehistoriallista pohdiskelua mukaillen lähteä siitä, että minkä aika erottaa sen kysymys yhdistää (Hyrkkänen 2002). Toisin sanoen voimme nykyisyyden näkökulmasta hahmottaa sitä, millaisia ovat olleet eri vuosisadoilla yliopistolta odotetut opilliset sivistystavoitteet. Näin kielitoimiston määritelmä antaa nykyisyyden kannalta relevantin näkökulman kysyä menneisyydeltä seuraavat kysymykset: 1) **millaista tietoa on ollut luonteeltaan; 2) millaista henkistä kehittyneisyyttä on tavoiteltu, ja 3) millaiseen avarakatseisuuteen on pyritty?**

Lähden liikkeelle 1600-luvulta Turun Kuninkaallisen Akatemian perustamisesta (1640) ja sen sivistyksellisistä tavoitteista. Jatkan 1700-luvun osalta pohdintaa siitä, mitä vaikutuksia Ruotsin suurvalta-aseman menetyksellä oli yliopiston opillisen sivistyksen ihanteisiin ja jatkan keskustelua Suomen autonomisen suuriruhtinaskunnan opillisista sivistysihanteista J.V. Snellmanin avulla, sillä hän oli vaikutusvaltainen fennomaani. 1900-luvun osalta mietin Valkoisen Suomen (1920-1930-luvuilla) eliittikoulutuksen sekä toisen maailman sodan (1939-44) jälkeen rakennetun hyvinvointivaltion yliopistolaitoksen sivistystavoitteiden eroja. Suhteutan suomalaisia kehityskulkuja eurooppalaisiin silloin, kun se on argumentaation kannalta keskeistä. Painopiste on kuitenkin Suomessa.

Aiheen laajuuden takia synteeseini ei perustu alkuperäislähteisiin, vaan olemassa olevien tutkimusten kriittiseen lähilukuun. Tämän lähtökohdan heikkoutena voi pitää sitä, että analyysi jää pinnalliseksi verrattuna alkuperäislähteiden käyttöön. Vahvuutena on kuitenkin laajempi historiallinen yleiskuva sivistyskäsitteistä ja niiden muutoksista. Olen hyödyntänyt etenkin Matti Klingen Helsingin yliopiston historiaa (Klinge 1987, 1989), SKS:n suomalaisen kasvatuksen ja koulutuksen historiaa (Kettunen 2010) sekä suomalaisen korkeakoulutuksen historiaa varten lukemaani tutkimuskirjallisuutta (Välimaa 2018, 2019).

Aluksi eurooppalaista taustaa

Yliopisto on länsieurooppalainen sosiaalinen innovaatio, joka poikkeaa muista korkeimman opetuksen opinahjoista maailmassa, sillä eurooppalaisilla yliopistoilla oli alusta lähtien sekä

organisaation että akateemisen yhteisön ulottuvuudet. Tämä ero ilmenee siten, että organisatorisesti yliopistot voidaan järjestää monin tavoin, kun taas korkeakoulutuksen yhteiskunnallista instituutiosta akateemiset yhteisöt ovat aina kantaneet vastuun sekä totuuden tavoittelusta (tutkimuksesta) että kansalaisten ja akatemian jäsenten kasvatuksesta. (Välimaa 2022).

Jukka Korpela painottaa tämän kirjan artikkelissaan keskiajan yliopistojen synnyn lähtökohtana opettajien ja opiskelijoiden hyötyä tavoittelematonta tiedonjanoa ja totuudenrakkautta (*amor sciendi*). Tämä on perinteinen tapa tulkita yliopistojen syntyä. Sen vastakohtana on marxilainen tulkinta, jonka mukaan yliopistot vastasivat porvariston ja eliitin tarpeisiin vahvistaa omaa yhteiskunnallista vaikutusvaltaansa. Tiivistäen voi sanoa, että yliopistot vastasivat yhteiskunnan tarpeisiin. Keskitien akateeminen tulkinta on, että molemmat vaikuttivat yliopistojen kehitykseen - niin tiedonrakkaus kuin keskiajan yhteiskuntien käytännölliset tarpeetkin. Kyseessä on prosessi, jonka kuluessa yhteiskunnat tarpeineen ovat vaikuttaneet yliopistoihin ja yliopistot puolestaan vaikuttaneet yhteiskuntiin. Tämä jännite yhteiskunnan käytännön tarpeiden ja tiedonrakkauden välillä onkin osaltaan pitänyt yliopistoja intellektuaalisesti liikkeellä ja samalla osana maailman muutosta. (Välimaa 2018).

Keskiajan päättyessä yhteinen piirre Euroopassa oli hallitsijoiden vallan vahvistuminen aateliston kustannuksella ja avustuksella, vaikkakin eri tavoin eri maissa (Lappalainen 2005, Karonen 2014). Hallitsijat tarvitsivat aatelistoa valtakunnan vahvistamiseksi ja aatelisto tarvitsi liittoa hallitsijoiden kanssa oman etuoikeutetun asemansa säilyttämiseksi. Tämä heijastui myös yliopistoihin, jotka joutuivat Paolo Nardin sanoin reformaation aikaan hallitsijoiden uskonnolliseen kuristusotteeseen (Nardi 2003). Tämä päti etenkin Ruotsissa, jossa Kuningas Kustaa Vaasa suhtautui perin nurjasti juuri toimintansa aloittaneeseen Upsalan yliopistoon ja ylipäätään koulutukseen. Tämä Ruotsin ensimmäinen yliopisto sai vaikutteita eurooppalaisilta esikuvilta, joiden perinteet Upsalan kautta siirtyivät myös vuonna 1640 perustettuun Turun Akatemiaan. (Karonen 2014, Välimaa 2018).

Pohjolassa seurattiin eurooppalaisia kehityskulkuja, kun kuninkaan vallan ja valtakunnan vahvistuessa yliopistot vedettiin mukaan kuningaskunnan valtapolitiikkaan. Tämä näkyi mm. siinä, että Ruotsin hallitsijat perustivat 1600-luvulla kaikki uudet yliopistot laajentuneen valtakunnan alueella. Keskiaikaista jatkumoa oli se, että uudet yliopistot (Tartto 1632, Turku 1640, Lund 1668) palvelivat pääasiassa kirkkoa ja sen tarpeita. Luterilainen kirkko ja sen tuki oli kuitenkin tärkeä tekijä Kustaa Vaasan jälkeläisten dynastisissa taisteluissa, sillä Puolan katolinen kuningas Sigismund oli hetken aikaa myös luterilaisen Ruotsin kuningas (Karonen 2014). Luterilaisen kirkon

ja papiston tuki oli välttämätöntä myös valtakunnan poliittisen yhtenäisyyden puolustamisessa, eli kaikenlaisten harhaoppien vastustamisessa. Luterilainen usko, ja yliopistoissa opetettu teologia, auttoi luomaan yhteiskunnalle ideologis-teologis-poliittisen perustan. Papistona asemaa vahvisti myös se, että pappissääty johti maalaiskuntien toimintaa aina 1860-luvulle saakka, sillä seurakuntajako oli maalaiskuntien hallinnon perusta. Papisto oli myös vastuussa kansanopetuksesta ja koululaitoksesta aina 1860-luvulle saakka. (Halila 1949, Kuikka 2010). Samalla pappilat olivat säätyläisten sivistysharrastusten valotuikkuja harmaassa maalaismaisemassa.

Opillisen sivistyksen kannalta katsottuna oleellista suurvallaksi 1600-luvulla nousseessa Ruotsissa oli alemman aateliston muuttunut asema. Kuten Mirkka Lappalainen on osoittanut, alempi aatelisto hyötyi ja käytti hyödykseen yliopistollisia opintoja edetessään joko siviiliuralla tai armeijassa (Lappalainen 2005). Yliopistoissa hankittu opillinen sivistys hyödytti etenkin alemman aateliston poikien uraa kruunun palveluksessa, kun taas aristokratia, ylhäisaatelisto, lähetti jälkikasvuun opintomatkalle (*grand tourille*) sivistymään eurooppalaisissa yliopistoissa, hoveissa ja kulttuurin keskuksissa. Uuden suurvallan eliitin kun oli kyettävä seurustelemaan eurooppalaisten mahtisukujen ja -miesten kanssa. Tämä yhdessä eurooppalaisen aatelisihanteen kanssa johdatti hankkimaan opillista sivistystä ja samalla perehtymään aristokratian kosmopoliittiseen kulttuuriin (Ilmakunnas 2014). Aristokratian jälkikasvu etenikin urallaan sukuverkostojen avulla eikä tarvinnut siihen kotimaisten yliopistojen antamaa tukea. (Välimaa 2018).

Opintie oli kuitenkin välttämätöntä pappisuralla etenemisessä, sillä etenkin rovastiksi ja piispaksi yleneminen edellytti käytännössä maisterin tutkintoa Turun akatemiasta tai muusta Pohjoisen suurvallan yliopistosta. Maisterin tutkintoja tekivätkin pääasiassa teologit. Aatelispojille yliopisto-opinnoista oli hyötyä, mutta Maisterin tutkinnosta ei, koska sillä oli vahva kirkollinen status. Porvariston tai talonpoikien pojille akateeminen opintie oli erityisen kivinen. Yliopiston käytännön opinnoista, kuten matematiikasta ja lakiopinnoista oli tosin hyötyä kaupunkien tuleville pormestareille, vaikka tutkintoon asti porvarispojat eivät tähänneetkään. Talonpoikaisia yliopisto-opiskelijoita puolestaan tuli Auran akatemiaan etenkin Pohjanmaalta. Heillä oli usein tavoitteena pappisura. (Välimaa 2018).

Hallitsijoiden vallan vahvistuessa vastaliikkeenä syntyi ajatus 'tiedon tasavallasta', jossa painotettiin uuden tiedon luomista sekä tieteen yhtenäisyyttä yli rajojen (ks. Cochrane 1973, Pedersen 2003). Aikakauden johtavat intellektuellit (ja muutkin oppineet) olivat vilkkaassa kirjeenvaihdossa keskenään. Tätä helpotti osin se, että eurooppalaisia intellektuelleja oli tuolloinkin melko vähän.

1600-luvulla syntyivät myös ensimmäiset tieteellisiksi kehittyneet julkaisusarjat, mikä osaltaan helpotti tieteellistä keskustelua. Samalla ajatus tiedon tasavallasta nosti yliopisto-oppineiden statusta, kun heistä tuli hallitsijoiden kasvattajia joko opettajina (kuten René Descartes Kristiina-kuningattaren) tai kirjojen välityksellä. Esimerkiksi valtio-oppinut Justus Lipsiuksen kirjoja käytettiin mm. kuningas Kustaa II Aadolfin koulutuksessa. (Välimaa 2018).

1400-luvun kuluessa ensin Italiaan ja sittemmin myös Alppien pohjoispuolelle oli puolestaan ryhdytty perustamaan sivistyneiden kansalaisten ja myös hallitsijoiden toimesta humanistisia akatemioita, joissa tutkittiin yliopistoista erillään mm. antiikin tekstejä. Humanismi valloitti vähitellen myös yliopistot, joissa se uudisti opetusta ja opiskelua sekä löi läpi ajatuksen aktiivisesta, yhteiskuntaan suuntautuneesta elämäntavasta (*vita activa*) keskiaikaisen sisäänpäin kääntyneen elämän (*vita contemplativa*) vastakohtana. 1600-luvulla perustettiin myös ensimmäiset tiedeseurat, jotka olivat joko hallitsijasta riippumattomia, jollainen oli brittiläinen *The Royal Society*, tai hallitsijoiden tukemia kuten *Academie Royale des Sciences* Ranskassa. (Välimaa 2018).

1600-luvulla yliopistot jatkoivat kuitenkin entisellä keskiaikaisella traditiollaan keskittyen pääasiassa pappien ja lakimiesten kouluttamiseen. Ranskassa ja etenkin Saksanmaalla yliopistot kuppikuntaistuivat sisäänpäin kääntyneiksi opinahjoiksi, joissa nepotismi kukoisti (ks. Nybom 2007). Sama kehitys havaittiin myös Suomessa, mutta mittakaava oli pienempi. Nepotismi, eli sukulaisten ja tuttavien suosiminen, oli tosin yhteiskunnan vallitseva tapa ja nykytermein sanoittaen osa tuolloista sosiaalista turvaverkkoa. (Klinge 1987).

Löytöretkien ohella myös opillisen sivistyksen maailma oli alkanut laajentua keskiajan päättyessä, sillä yliopistojen ohella tiedettä ja tutkimusta harrastettiin humanistisissa akatemioiden ja tiedeseuroissa. Tämä trendi levisi myös Ruotsiin ja Suomeen 1700-luvulla, kun Tukholmaan perustettiin Tiedeakatemia (1739) ja Turussa toimi Aurora-seura (1770-79) puuhamiehenään Henrik Gabriel Porthan. Akatemian lähipiirissä perustettiin myös Suomen Kuninkaallinen Talousseura (1797), joka 1809 muuttui Keisarilliseksi ja keskittyi edistämään maataloutta Suomessa. Tieteellisten seurojen määrä lisääntyi Suomessa merkittävästi Autonomian aikana 1820-luvulta alkaen. Niistä ensimmäinen oli vuonna 1821 perustettu *Societas pro Flora et Fauna Fennica*, joka oli maailman ensimmäisiä omalla alallaan. Hyvin merkittävä oli myös varhaisten fennomaanien vuonna 1831 perustama Suomalaisen kirjallisuuden seura. (Välimaa 2018).

Opillisesta sivistyksestä puhuttaessa on hyvä pitää mielessä, että yliopiston ulkopuolisia sivistysharrastuksia on ollut Suomessa jo ainakin 1700-luvulta lähtien. Samaan aikaan yliopisto on kuitenkin ollut se yhteiskunnan instituutio, jossa on annettu opillisen sivistyksen perusteet ja samalla koulutettu nuoria miehiä sekä kruunun että kirkon palvelukseen. Opillisen sivistyksen hedelmiä maistanutta säätyläisten ja yliopiston opiskelijoiden joukkoa voi pitää varhaisena suomalaisena sivistyneistönä.

Yliopiston opillisen sivistyksen kannalta on syytä katsoa, mitkä olivat Turun Kuninkaallisen Akatemian, eli Suomen ensimmäisen yliopiston perustamisen yhteiskunnalliset sivistystavoitteet.

”Jumalan suurin hyväteko”

Kristiina-kuningatar allekirjoitti Turun Kuninkaallisen Akatemian perustamisasiakirjan 26.3.1640 ja Akatemian vihkiäiset pidettiin saman vuoden heinäkuussa. Turun piispa Isak Rothovius kehotti kaikkia rovasteja saapumaan vihkiäisiin, sillä hänen mukaansa Turun Akatemian perustaminen oli niin suuri 'Jumalan hyväteko' Suomen asukkaille, ettei sellaista ollut sattunut siten 'maailman luomisen' (Välimaa 2018, 102).

Turun Kuninkaallisen Akatemian perustamiskirjasta välittyy vahvasti vaikutelma siitä, että uuden Akatemian tarkoituksena oli kouluttaa, kehittää sekä sivistää Ruotsin suurvallan itäisiä maakuntia, eli nykyisen Suomen aluetta. Nämä tavoitteet kuvataan 1600-luvun vuolaalla tyyllillä seuraavasti:

”Teemme tiettäväksi, että koska Kouluja ja Akatemioita kaikkina maailman aikoina on pidetty Seminaareina ja taimitarhoina, joissa kirjalliset taidot, hyvät tavat ja hyveet syntyvät ja alkavat ja joissa niitä oikealla tavalla opetetaan ja harjoitetaan, ... ovat useat Kristityt Kuninkaat ja Hallitsijat ... antamalla sille opetukselle ja kasvatukselle, joka ensin Kouluissa aloitetaan ja jota sitten Kymnaaseissa ja Akatemioissa harjoitetaan ja viljellään, suuren arvon varmimpana perustana ja keinona, joiden avulla, koska niissä syntyy hyvä hallinto ja järjestys, maata ja kansaa aineellisessa suhteessa johdetaan ja hallitaan sekä opetetaan ja perehdytetään kaikkeen muuhun mikä voi auttaa heitä oikean Jumalan tuntemukseen, kunniaan ja hyveeseen sekä Kristilliseen elämään.” (Välimaa 2018, 102).

Lainauksessa kuvataan Turun Kuninkaallisen Akatemian keskeinen sivistystehtävä, joka oli opetuksen ja koulutuksen avulla istuttaa alamaisten sieluihin hyviä tapoja, hyveitä sekä kehittää

kirjallisia taitoja. Toisin sanoen nostaa kansan sivistystasoa opillisen sivistyksen avulla. Samalla Akatemian perustamisen tavoitteena oli parantaa syntymässä olevan pohjoisen suurvallan hallintoa ja yhteiskunnan järjestystä. Tämä tarkoitti sekä pappien kouluttamista luterilaisen kirkon palvelijoiksi että virkamiesten koulutusta kruunun palvelukseen. (Karonen 2014).

Turun yliopiston sivistys- ja koulutustehtävä ei ollut pelkkää retoriikkaa. Sama argumentaatio löytyi myös kreivi Brahen kuvernöörinkertomuksista, joissa hän piti akatemian perustamista parhaana lääkkeenä taikauskoa ja epäsiiveellisiä elämäntapoja vastaan. Akatemian perustaminen oli Brahen mukaan nopein tapa saada 'hyvää väkeä' ja sivistää kansaa 'nopeimmin ja mukavimmin'. Akatemian perustamisasiakirjan sanoissa kaikui myös ajan humanistinen sivistysihanne, jossa tavoitteena ei ollut tieto tiedon vuoksi, vaan aktiivinen yhteiskunnallinen elämä (*vita activa*). (Klinge 1987, 66 passim, Välimaa 2018, 100-101).

Yliopiston tavoitteiden kirjaaminen perustamisasiakirjaan oli merkittävä teko siksikin, että tavoitteet ohjasivat osaltaan akatemian toimintaa. Yliopistot ovat eettisiä yhteisöitä, joissa akateemiset yhteisöt määrittelevät itseään sekä käsitteiden että akateemisten perinteiden avulla. Matti Klingen mukaan Turun yliopistolla oli alusta lähtien vahva teoreettisen ja käytännöllisen tapakasvatuksen tehtävä. (Klinge 1987).

Keskiajalta periytyvän pappiskoulutuksen ohella 1600-luvulla yliopistoihin, ja etenkin Ruotsin yliopistoihin, tuli myös aatelisten tapakasvatuksen piirteitä. Tavoitteena oli renessanssin humanismin ihanteiden ohella hyveiden ja sivistyneiden tapojen korostaminen. Renessanssin ihanne *uomo universale* vaikutti myös Pohjolassa. Klingen mukaan 1600-luvun yliopisto olikin keskiaikaisen pappisseminaarin ja ritariakatemian yhdistelmä. Niinpä Turun Akatemiaan palkattiin opettajat opettamaan uusia kieliä (etenkin ranskaa) sekä aatelisille hyödyllisiä miekkailun ja tanssin taitoja jo 1600-luvun lopulla. Myös ylioppilaiden näytelmät kuuluivat yliopistoelämään samoin kuin musiikin opetus 1700-luvulta lähtien. Aatelisten ohella myös muut akatemian opiskelijat hyötyivät näistä yleissivistykseen ja seurusteluun kuuluneista taidoista. (Klinge 1987).

Akateemisen tiedon luonne, sivistys ja henkinen kasvu 1600-luvulla

Akateemisen tiedon luonnetta voi tarkastella tuon ajan akateemisten väitöskirjojen näkökulmasta. 1600-luvulta aina 1800-luvun alkupuolelle asti väitöskirjojen tavoitteena oli opettaa opiskelijoille julkisen väittelyn taitoa käyttäen retoriikkaa ja dialektiikkaa. Ennen 1800-lukua tieteellisen

opetuksen tavoitteena ei ollut itsenäinen ajattelu tai uuden tiedon tuottaminen. Esimerkiksi vuonna 1642 yliopiston rehtori muistutti kollegoitaan siitä, että ”jokaisen professorin on pidettävä vaari siitä, ettei hän esitä mitään uutta, jottei näyttäisi tekevän enemmän tai paremmin kuin muut, mistä aiheutuisi epäilyksittä ärtymystä ja epäsopua” (Klinge 1987, 556). Aikakauden tapaan opiskelijoiden *pro exercitio*-väitökset olivat professoreiden kirjoittamia ja väittelijöiden puolustamia töitä, joissa opiskelijat harjoittelivat argumentin puolustamista. Sen sijaan *pro gradu* opiskelijat kirjoittivat (ja maksoivat huomattavat painatuskulut) itse, mutta hyvin läheisessä yhteistyössä professorinsa kanssa. Maija Kallisen mukaan tällainen opillinen sivistys sopi hyvin tuon ajan papeille ja virkamiehille, sillä itsenäistä spekulatiota välttävät opiskelijat sopivat mainiosti kruunun ja kirkon nöyriksi palvelijoiksi (Kallinen 1995, 21).

Tämä ihanne havainnollistuu Turun Akatemian promootioissa, jota loivat perustaa nykyisille suomalaisille promootioille. Promootioissa maisterit nimittäin vannoiivat uskollisuutta luterilaisille uskontunnustuksille, lailliselle esivallalle ja hallitsijalle sekä elinikäistä kunnioitusta pappissäädylle ja yliopiston vara-kanslerille, rehtorille, dekaaneilla ja professoreille. Promovoidut maisterit vannoiivat lisäksi elävänsä akatemialle kunniaa tuottavaa elämää sekä kunnioittavansa seuraavia hyveitä: elämän vaatimattomuus, arvokkuus ja hurskaus, opin oikeus, tarkkuus ja hyödyllisyys. Uudet maisterit lupasivat myös välttää häpeällisyyttä, kevytmielisyyttä, viisastelua sekä hyödyttömyyksiä (Klinge 1987, 463 passim).

1600-luvun opillisen sivistyksen ihanteet kuvastivat oman aikansa maailmaa, jossa luterilainen kirkko ja uskonto määrittivät kaikkien alamaisten hyveet. 1600-luvun yhteiskunta oli hyvin hierakinen ja sen alamaiset tietoisia omasta asemastaan. Petri Karonen (2014) on kuvannut yhteiskunnan ideologiaa eurooppalaisen kolmisäätyopin avulla, joka Pohjoisessa suurvallassa kääntyi nelisäätyopiksi. Tässä yhteiskunnallisessa teoriassa kullakin säädyllä oli oma paikkansa ja tehtävänsä yhteiskunnassa. Papiston vastuulla oli laatia lakeja ja tutkia niiden oikeellisuutta, aatelisto piti yllä järjestystä, kun taas rahvaan (porvareiden ja talonpoikien) osana oli elää kuuliaisina alamaisin. Yhteiskunnan käytäntö erosi kuitenkin ideaalimallista, sillä kukin sääty koostui erilaisista ryhmistä (rikkaista ja köyhistä, mahtavista ja vähäisistä). Ratkaisevaksi sosiaalisiksi suhteiksi muodostuivatkin isännän (*patronus*) ja hänen suojattinsa (*klientti*) välinen suhde, josta hyötyivät molemmat osapuolet: isännät yhteiskunnallisen vaikutusvallan kasvaessa ja suojatit virkauran kannalta. Tässä yhteiskunnallisessa kontekstissa sivistyksen tavoitteena ei ollut avarakatseisuus, vaan luterilainen puhdasoppisuus ja kuuliaisuus esivallalle. Henkisen kasvun tavoitteena oli kasvu kunnan luterilaiseksi kristityksi. Tätä korosti myös kirkon vastuulla ollut

kansanopetus katekismuksineen ja rippikouluineen (Halinen 1949). Aateliskasvatuksessa tavoitteena oli lisäksi eurooppalainen sivistystaso ja sen myötä osallisuus aateliston kosmopoliittiseen kulttuuriin (Ilmakunnas 2014).

Hyötyä ja säätyjen valtaa 1700-luvulla

1600-luvun lopulla Ruotsi oli käytännössä itsevaltiaasti hallittu Itämeren alueen suurvalta, jonka mahtiaseman kuningaskunta menetti kuitenkin Pohjan sodassa (1700–1720). Suomessa tämä tarkoitti ankaraa Isovihan aikaa (1713–20). Sodan myötä murtui kuninkaan itsevaltius ja säädöt nousivat vallan kahvaan, mikä heijastui myös Turun akatemian toimintaan vallasta taistelleiden hattu- ja myssy-puolueiden sekaantuessa myös professoreiden nimityksiin 1700-luvun kuluessa. Kansan keskuudessa ja akatemiassakin merkittävää oli, että puhdasoppinen luterilaisuus alkoi menettää vaikutusvaltaansa. Entisen teologisen selitysmallin mukaan vitsaukset olivat olleet Jumalan rangaistus yhteisön synneistä. Petri Karosen mukaan Pohjan sodan aikana koetut vitsaukset eivät kuitenkaan olleet mitenkään suhteessa tehtyihin synteihin, mikä vähensi uskoa kirkon selitysmalliin. (Karonen 2014).

Sodan loppuvaiheissa Turun Akatemian professorit olivat paossa ja kirjat laatikoissa Tukholmassa 1713–20, ja Auran akademia avasi uudelleen ovensa vasta vuonna 1722. Turun yliopiston henkinen ilmapiiri oli kuitenkin muuttunut, sillä teologia alkoi menettää entistä dominoivaa asemaansa suhteessa muihin tieteisiin ja samalla luonnontieteellinen tutkimus alkoi nousta 1700-luvun kuluessa. Akatemiassa ei toki etsitty konfliktia teologian kanssa, mutta ilmapiiri muuttui vapaammaksi. Tieteellisesti vuosisataa leimasi hyödyn tavoittelu, joka Erkki Lehtisen (1979) mukaan oli tärkeä välittävä näkökulma maailmankuvan muutoksessa. Oli nimittäin sekä valtakunnalle, säädyille että Jumalalle kunniaksi pohtia kaikille hyödyllisiä asioita. Halosen (2010) mukaan hyötyajattelu oli erityisen voimakasta sodista ja hävityksestä kärsineessä Suomessa, jossa pyrittiin uudistuksiin sotien jälkeen. Tämä ajattelutavan muutos vaikutti myös sivistyskäsitteisiin, kun hyödyllisyys nousi käsitteenä puhdasoppisuuden rinnalle ja ohi. Luonnontieteellisen tutkimuksen tasoa nosti mm. Carl von Linnén edustama luonnontieteen suuntaus, jossa luonnon tutkimisen ja hyödyn etsimisen merkantilismin hengessä nähtiin edistävän Jumalan luomistyötä. 1700-luvun kuluessa Turkuun perustettiinkin eurooppalaisittain varhain talousopin professuuri (1747) lakkautetun runousopin professuurin tilalle. Vuonna 1761 puolestaan saatiin kemian professuuri. Talousopin professori Pehr Kalm (virassa 1747–79) ja kemian professori Pehr Adrian Gadd (virassa 1761–87) ohjasivat yhteensä 249 maisterinväitöstä. Näillä väitöksillä pyrittiin

edistämään maataloutta, metsätaloutta, puutarhanhoitoa ja karjataloutta. Yliopistollisissa opinnäytteissä tutkittiin samalla paikallisia oloja ja pyrittiin kehittämään hyvinkin käytännöllisiä asioita. Näitä pääosin ruotsinkielisiä (61%) väitöskirjoja yhdisti pyrkimys kohentaa isänmaan taloutta ja elinkeinoja (Heininen 2014).

Suomalais-kansallisen sivistyksen kannalta merkittävä teko oli Aurora-seuran perustaminen vuonna 1770. Seuran tavoitteena oli 'tapojen kehittäminen, maun hienostuttaminen ja kaunokirjallisuuden elähdyttäminen' (Vainio-Korhonen 2014, 103). Aurora-seuran julkaisi Suomen ensimmäistä sanomalehteä, *Tidningar utgifne av et Sällskap i Åbo*, jossa ”ilmoitettiin julkaistavan havaintoja maamme omasta kielestä ja kirjallisuudesta, kaikkea mikä koskee Suomen maantiedettä, luontoa, asukkaiden tapoja sekä elinkeinoja, ilmastoja, taloutta ja maamme merkkimiesten elämäkertoja, Suomen kansan ja maan historiaa, tieteitä ja uusia kirjoja, kouluja ja muita laitoksia” (Lehtinen 1979, Välimaa 2018, 122). Lehti oli vaatimatonta, eikä se ilmestynyt kuin vuosina 1771–1778 ja 1782–1785. Tästä huolimatta voi olettaa, että lehden opillisesti sivistynyt lukijakunta tuli tietoisemmaksi kotimaastaan Suomesta. Tosin käsitteillä kotimaa tai isänmaa, *patria*, saatettiin tarkoittaa koko Ruotsin valtakuntaa tai Suomea, kotiseutua tai kotimaakuntaa, omaa hiippakuntaa tai kaupunkia, tai näitä kaikkia yhtä aikaa. Eri käsitykset *patriasta* eivät kuitenkaan olleet ristiriidassa keskenään. Kansalaishyveeksi muotoutumassa oleva patriotismi oli merkittävä ja uusi näkökulma maahan ja kansaan, sillä patrioottinen katsanto kiinnitti huomiota omaa säätyä tai sukua laajempaan kokonaisuuteen. Samalla etenkin kustavilainen patriotismi ajattelutapana tuki paikallisten ja isänmaan olojen kohentamista. (ks. Leikola 1987).

Hyödyn aikakauden suhde kansanopetukseen oli kuitenkin nuivaa. Kirkko ja papisto säätyinä olivat edelleen vastuussa kansanopetuksesta, mistä etuoikeudesta he eivät halunneet luopua. Yhä edelleenkin lukkarikouluissa, kinkereillä, rippikouluissa ja pitäjänkouluissa tavoitteena oli kristinuskon perusteiden ulkoa pänttääminen. Säätyläiset näkivät harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta kansan sivistämisen hyödyttömänä tai jopa haitallisen sen vieroittaessa rahvasta rehellisestä työstä (Tähtinen & Hovi 2007, 35-48). Näkökulmana oli omaa asemaa ja sääty-yhteiskunnan muuttumattomuutta korostava ajatus siitä, että ”Talonpoika ei saa koskaan oppia kirjoittamaan, sillä silloin hän tulisi tottelemattomaksi esivaltaa kohtaa” (Halila 1949, 54). Tämä asenne istui sitkeästi säätyläisissä niin kauan kuin sääty-yhteiskunta oli voimissaan, eli 1800-luvun jälkipuolelta saakka.

Hyödyn tematiikka vaikutti luonnollisesti myös opillisiin sivistysihanteisiin. Hyötyajattelu näkyi papistonkin toimeliaisuudessa, kun pappiloissa muiden säätyläistalojen tapaan ryhdyttiin edistämään maanviljelystä ja elinkeinoja. Suomen kuninkaallisen Talousseuran perustaminen vuonna 1797 osoitti, että patrioottinen sivistysharrastus oli levinnyt myös yliopiston ulkopuolelle, sillä seuran perustajiin kuului Turun akatemian professoreiden ohella upseereita, ylintä virkamieskuntaa ja muutama kauppiaskin (Niemelä 2010).

Millaista oli siis opillinen sivistys 1700-luvulla? Opillinen sivistys alkoi saada teologian ohella vaikutteita luonnontieteistä, kun tämän alan tutkimus ja opetus saivat vahvempaa jalansijaa Turun Akatemiassa. Tavoitteena oli kuitenkin Jumalan luomistyön tutkiminen, ei sen haastaminen. Tiedon ja tietämisen ala laajeni teologiasta luonnontieteisiin siten kuin ne 1700-luvulla ymmärrettiin. Yliopiston antaman opillisen sivistyksen tavoitteena painottuivat hyöty ja hyödyllisyys, mikä oli suuri henkinen muutos 1600-luvun puhdasoppisuuteen verrattuna. Tämän ohella Turun Akatemiassa alkoi kasvaa sivistyneistöpolvi, jolle Suomi alkoi hahmottua omana kokonaisuutenaan. Henkisen kasvun tavoitteeksi alkoi nousta kasvu patriootiksi, jolla oli omaa säätyä laajempi näkökulma yhteiskuntaan. Avarakatseisuuteen vaikutti siten tietoisuus Suomesta alueena, jolla oli omia erityispiirteitä, omaa kulttuuria sekä historiaa. Näkemys omaa säätyä laajemmasta kokonaisuudesta vaikutti osaltaan käsityksiin siitä, millaiset asiat kuuluivat tiedon piiriin, avarakatseisuuteen ja henkiseen kasvuun, eli sivistykseen.

Kansakunnan sivistäminen 1800-luvulla

Suomen Suuriruhtinaskunnan valloitus ja liittäminen osaksi Venäjän keisarikuntaa (1808–1917) on ollut hyvin merkittävä ajanjakso Suomen historiassa, sillä Autonomian aikana kehitettiin valtiollinen virkakoneisto, jonka itsenäistynyt Suomen tasavalta saattoi ottaa käyttöönsä (Välimaa 2018).

1800-luku ei kuitenkaan ollut kulttuurisesti, poliittisesti tai taloudellisesti yhtenäinen aikakausi, sillä vuosisadan alkupuolisko oli vahvan valtiollisen kontrollin aikaa, kun taas Krimin sodan jälkeen 1850-luvulla Suomessa alkoi kehitys kohti taloudellisesti ja poliittisesti itsenäistä valtiota sekä kansalaisyhteiskuntaa. Osmo Jussila onkin jakanut Suomen kehityksen kahteen kauteen, joista provinssin kautena (1808–1861) Suomea pidettiin sekä Suomessa että Venäjällä etuoikeutettuna provinssina. Krimin sodan jälkeistä aikaa puolestaan leimaa valtiollisen separatismien aika (1861–1917). Sen aikana Suomessa vahvistui ajatus siitä, että Suomi on Venäjältä erillinen valtio, kun taas

Venäjällä vahvistui pyrkimys luoda yhtenäinen imperiumi. Näiden vastakkaisten pyrkimysten seurauksena oli konflikti, joka Suomessa tunnetaan sortokausina 1800- ja 1900-luvun taiteessa. (Jussila 2004).

Autonomian aika oli myös suomalaisiksi ymmärretyn kansakunnan synnyttämisen ja muokkaamisen kannalta keskeinen aikakausi. Tuolloin luotu fennomaanien ideologia on vaikuttanut syvästi suomalaiseen kulttuuriin ja erityisesti käsityksiin sivistyksen luonteesta aina 1900-luvun puolelle saakka. Tiivistetysti J.V. Snellmanin luomassa fennomaanien ideologiassa päättelyketju kulki näin: valtio on historian edistyksen väline. Valtiota ei kuitenkaan voi muodostua ilman kansaa, eikä kansaa ilman kieltä. Suomessa kansakunnan ja valtion synnyn lähtökohtana ja ehtona oli siten suomen kieli. Tästä syystä kansa oli sivistettävä ja ruotsinkielinen sivistyneistö kansallistettava suomenkieliseksi ja suomenmieliseksi. (ks. Välimaa 2018).

Menemättä ruotsinkielisten liberaalien (svekomaanien) ja suomenkielisten fennomaanien poliittisen kamppailun yksityiskohtiin voidaan sanoa, että kielikysymys oli merkittävä osa Suomessa käytävää poliittista kamppailua 1850-luvulta aina 1930-luvulle saakka. Samalla fennomaanien myötä julkisen keskustelun ja poliittisen kamppailun ytimeen nousi kansakunnan, kielen ja koulutuksen välinen yhteys. Tämä johti muun muassa (keisarin tukemaan) kansakoululaitoksen perustamiseen 1860-luvulta lähtien. Kansallismielisen politiikan hedelmiä oli myös kansakoulun opettajaseminaarien perustaminen vuodesta 1863 alkaen. Seminaarien eetoksessa opiskelijoihin iskostettiin vahvaa kristillis-isänmaallista ideologiaa, jonka varassa kansaa ryhdyttiin opettamaan ja sivistämään. (ks. Nurmi 1995, Välimaa 2018).

Opillisen sivistyksen tavoitteisiin avaa mielenkiintoisen näkökulman fennomaanien pääideologin J.V. Snellmanin käsitys sivistyksestä, yliopistosta ja yliopisto-opinnoista. Ajatukset löytyvät hänen vuonna 1840 julkaistusta kirjoituksestaan 'Akateemisesta opiskelusta' (*Om det akademista studium*). Snellmanin mukaan ”sivistys ei pääty kouluun tai johonkin tiettyyn tutkintoon, vaan koko elämä on sitä koulua, jossa yksilö muokataan ihmiseksi, ja itse tämä sivistysprosessi muodostaa sen, mikä ihmisessä on ihmistä.” (Snellman 1982, 170). Snellmanin mukaan kaikessa tietämisessä on kaksi ulottuvuutta, nimittäin annettu sisältö (käsitteet, määrätyt ajatukset, jotka muodostavat tietämisen) sekä ajatteleva subjekti, joka omaksuu tietoisuuteensa tiedon sisällön. Vasta tullessaan tietoiseksi omasta ajattelustaan voi yksilö osallistua tiedon tuottamiseen pelkän muistamisen ja opettajien sanojen toistelun asemasta. Niinpä ”tietäminen on tämän vuoksi subjektin oivallusta siitä, mikä traditiossa on järjellistä.” (Snellman 1982, 169). Nykyajan käsittein voisi tulkita, että Snellman

painottaa kriittisen ajattelun merkitystä. Yliopisto-opinnoissa tämä tarkoitti sitä, että yliopisto-opettajan tulisi saattaa opiskelijat ymmärtämään, miten tämä ajattelee pikemmin kuin yrittää opettaa opiskelijoille pelkkiä (muisti)tietoja. Yliopisto-opiskelijan kannalta tämä prosessi puolestaan vaatii omaa ajattelua, sillä *”tosi tietäminen on aina luovaa”* (Snellman 1982, 171). Tässä oppimisen ja opettamisen prosessissa oleellista on akateeminen vapaus, jota Snellman perustelee myös Raamatusta lainatulla lauseella: *”Koetelkaa kaikkea ja valitkaa paras!”* (Snellman 1982, 171).

Snellman pohti tutkielmassaan myös koulun ja yliopiston eroja, joita molempia hän piti sivistyslaitoksia. Tärkein ero oli siinä, että koulussa oleellista oli tietojen muistaminen ja auktoriteettien uskominen, kun taas yliopistossa oleellista oli opiskelijan kasvu ajattelevaksi, järjelliseksi ja vastuuntuntoiseksi kansalaiseksi. Tästä syystä sekä yliopiston opettajat että opiskelijat tarvitsivat akateemista vapautta. Tämä oli tuohon aikaan radikaali ehdotus, sillä keisarikunta kontrolloi tiukasti kaikkea julkista keskustelua (ks. Klinge 1995). Radikaali oli myös Snellmanin ajatus siitä, että ylioppilaat valitsisivat itse yhdistystensä tai osakuntiansa edusmiehet (ei yliopiston johto). Tsaarinalta ei nimittäin suvainnut minkäänlaista kansalaisyhteiskunnan pilkahdusta ennen 1860-lukua. Modernilta kuulostaa myös Snellmanin ajatus siitä, että opiskelijat olivat itse toistensa parhaita tukijoita: *”Sen tähden nuorukaisten, jotka ovat samassa tieteellisen sivistyksen vaiheessa, keskinäinen seurustelu edistää tätä sivistystä.”* (Snellman 1982, 184).

Snellmanin ajatuksen koulun ja yliopiston eroista, ylioppilaiden itsemääräämisoikeudesta sekä akateemisen vapauden tarpeesta olivat liikaa Keisarilliselle Aleksanterin yliopistolle vuonna 1837. Tuolloin dosentti J.V.Snellmania kiellettiin nimittäin pitämästä luentosarjaa akateemisesta vapaudesta, jonka ajatukset hän tosin julkaisi Ruotsissa 1840 painetussa (ja tässä pureskellussa) tutkielmassaan (Wilenius 2007).

Luentokielto kertoi kahdesta asiasta. Ensinnäkin siitä, että Suomessakin tunnettiin saksalaisen yliopiston ihanne, jossa akateeminen vapaus oli keskeinen tunnustettu arvo. Toisaalta se kertoi siitä, että Suomen ja yliopiston nokkamiehet pelkäsivät kaikenlaisten vallankumouksellisten oppien leviämistä Suomeen, ja erityisesti ylioppilaiden joukkoon (ks. Klinge 1989). Ylioppilaat olivat nimittäin sekä Suomessa että muualla Euroopassa potentiaalisti kaikkein radikaalein yhteiskunnallinen ryhmä. Eurooppalaisten yliopistojen muutokset tuntuivat Suomessakin, vaikka täällä tilanne oli kontrolloidumpi kuin vapaammassa entisessä emämaassa Ruotsissa tai Saksassa, jossa rakennettiin uutta valtiollista identiteettiä (*Kulturstaat*) yliopistojen, oppineisuuden ja kulttuurin tuella (Nybom 2007). Paljon kuuluisuutta saaneet Humboldttilaisen sivistysyliopiston

periaatteet muotoiltiin Berliinissä Wilhelm von Humboldtin toimesta. Ne kuitenkin jäivät piiloon keskeneräiseen muistioon, joka löydettiin 1890-luvulla hänen elämäkertaa kirjoitettaessa (Nybom 2007). Oleellista saksalaisen yliopiston nousussa oli kuitenkin se, että siinä pyrittiin toteuttamaan kahta akateemista vapautta: professoreille opettamisen vapaus (*Lehren freiheit*) ja opiskelijoille opiskelun ja oppimisen vapaus (*lernen freiheit*). Näitä tuki yliopiston autonomia, jossa valtiolta maksoi kulut, mutta ei puuttunut yliopistojen sisäiseen hallintoon. Tämä on tiivistetysti ns. Humboldttilaisen sivistysyliopiston ideaalimalli. Poikkeuksen autonomiaan muodosti professoreiden nimitysoikeus, joka annettiin hallitsijalle, jotta suitsittaisiin nepotismia, eli saksalaisten yliopistojen vanhaa helmasyntiä. (Välimaa 2018).

Euroopan aatteelliset virtaukset vaikuttivat Suomessa pääosin kahdella tavalla. Ensinnäkin Turun Akatemiasta ei tehty ammatillisesti orientoitunutta oppilaitosta, jollaisia olivat useimmat venäläiset yliopistot. Keisari Aleksanteri I vahvisti yliopiston vanhat privilegiot (ml. yliopiston autonomian) ja tuki yliopiston kehittämistä merkittävillä rahalahjoituksilla ja uuden päärakennuksen, kirjaston ja muiden rakennusten pystyttämällä Helsinkiin, jonne yliopisto siirrettiin Turun palon jälkeen 1827. Samalla se nimettiin Keisarilliseksi Aleksanterin yliopistoksi, joka sai kuitenkin vahvan ammatillisen sävöyksen, kun yliopistolle annettiin yksinoikeus kouluttaa Suuriruhtinaskunnan virkamiehet. Snellman kritisoi, että tämä tehtävä koulumaisti yliopistoa, sillä se johti opintojen koulumaiseen suorittamiseen sen sijaan, että opiskelijoiden tavoitteena olisi ollut muodostaa oma vakaumus, jonka varassa he voisivat kehittyä siveellisiksi kansalaisiksi. Snellmanille siveellisyys oli laaja kansalaishyve, se oli yleisen hyvän tavan ja yksilön vakaumuksen täydellistä sopusointua (ks. <http://snellman.kootutteokset.fi/fi/luvut/perheen-olemus-siveellisyys>).

Sivistyksen kannalta katsoen yliopiston merkitys oli tavattoman suuri läpi 1800-luvun, vaikkakin hieman eri painoituksin. Ennen vuosisadan puoliväliä yliopisto oli ainoa sosiaalinen tila, jossa sensuurin kuristuksesta huolimatta pystyttiin keskustelemaan kansakunnan kannalta tärkeistä asioista. Professori Fredrik Cygnaeusta lainaten yliopiston ja sen professoreiden ja opiskelijoiden ansiota oli, että Suomen ”köyhä, hallanpanema isänmaa ei enää tuntunut napapiirin pakkaseen ja keskiyön pimeyteen kytketyltä rangaistussiirtolalta, vaan pikemminkin varta vasten merestä nousseelta Delokselta, 'missä laulua ja uskollisuus' rakentuisivat...” (Klinge 1997, 209).

1860-luvulta lähtien yliopiston professorit ja opiskelijat ja muu pääkaupungin sivistyneistö jatkoivat edelleen poliittisen toiminnan keskiössä, vaikka politiikkaan nousi 1800-luvun kuluessa uusia puolueita, ryhmiä ja ideologioita (mm. liberalismi ja sosialismi) teollisuuden ja kaupan kehittyessä.

Poliittisten puolueiden muodostuminen ja kansalaisyhteiskunnan synty 1800-luvun lopulta alkaen olivat toisiinsa kietoutuneita prosesseja, jossa koulutuksella ja koulutustason nousulla oli suuri merkitys (ks. Liikanen 1995, vrt. Alapuro 1995).

Fennomaanien ihanteen mukaan kansakunnan ytimessä oli tavoite sivistyneestä ja siveellisestä yksilöstä. Väyrysen mukaan Snellmanin ajattelussa keskeisintä oli kysymys kansallisesta sivistyksestä, missä tavoitteena oli sen tekeminen yhteiseksi, eli koko kansan omaisuudeksi. Snellman näki modernin yhteiskunnan kehityksen oleellisena piirteenä sivistyksen yleisyyden, sillä ”sivistyksen yleisyys muodostaa modernin yhteiskunnan ainoan varman perustan” (Väyrynen 2007, 152-153). Snellmanilaisessa, ja siten fennomaanien, sivistysihanteessa vahvana elementtinä oli kansakunta ja suomenkielisyys, jossa sivistyneistön ihanteena oli omaa säätyä ja sukua laajemman kollektiivin, eli kansakunnan etu. Tätä tavoitetta tuki talonpoikien koulutus kansakoulussa. Samalla kuitenkin snellmanilainen kansansivistyksen aate oli sääty-yhteiskunnan tuote, jossa Annukka Jauhaisen mukaan kansakoulut oli varattu vauraiden talonpoikien lapsille, oppikoulut kaupunkien sivistyneistölle sekä yliopistot ylioppilaille, jonne sisäänpääsy kulki oppikoulujen kautta (Jauhainen 2011). Tämä koulutuksen säätyjako purettiin itse asiassa vasta Peruskoulun myötä 1960-luvulla.

Opillisen sivistyksen luonne Autonomian aikana?

Opillisen sivistyksen kannalta merkittävää oli luonnontieteellisen tutkimuksen vahvistuminen Euroopassa, etenkin saksalaisissa yliopistoissa, sekä myös Suomessa. Siihen liittyen 1850-luvulla yliopisto-opintojen rakennetta uudistettiin jakamalla filosofinen tiedekunta humanistiseen ja luonnontieteiden tiedekuntaan. Samalla ylimpien opinnäytteiden kieleksi hyväksyttiin suomi. Tämä ei tosin synnyttänyt suomenkielisten väitöskirjojen tulvaa, vaikka symbolisesti tämä oli fennomaaneille merkittävä voitto. Suurin osa yliopiston professoreista oli kuitenkin ruotsinkielisiä aina 1900-luvun alkuun saakka –ja opiskelijoista 1870-luvulle asti.

Millaisia siis olivat 1800-luvun sivistyneistön sivistykselliset haasteet 1800-luvulla? **Millaista tietoa oli luonteeltaan, millaista henkistä kasvua tavoiteltiin, ja millaiseen avarakatseisuuteen pyrittiin?**

Ennen kuin vastaan näihin kysymyksiin, huomautan vienosti, että 1800-luvun kuluessa vastaukset alkoivat eriytyä sen mukaan, mikä oli vastaajan koulutus. Syynä oli se, että luonnontieteellinen

tutkimus alkoi tuottaa entistä enemmän empiiriseen tutkimukseen perustuvaa tietoa. Samaan aikaan lääkäreiden, lakimiesten ja pappien (myöhemmin myös mm. metsänhoitajien ja agronomien) koulutus ammattimaistui, kun yliopiston tutkinnot antoivat eri ammatteihin vaadittavan opin ja osaamisen, vaikka muodollinen pätevyys myönnettiin eri keskusvirastoissa. Sen sijaan humanistinen koulutus ja tutkimus ei ammatillistunut, vaan jatkoi entistä selkeämmin generalistien koulutuspolkuna. Osittain tästä syystä johtuen humanistisen alan kansallinen painoarvo nousi, koska sen piirissä tutkittiin – ja samalla luotiin ja muokattiin käsitystä – Suomen kielestä, kulttuurista ja historiasta, eli suomalaisista kansakuntana (ks. Liikanen 1995, Välimaa 2018).

Yllä oleviin kysymyksiin voidaan hakea vastausta J.V. Snellmanin näkemysten kautta, sillä voi olettaa, että ne ohjasivat suomalaiskansallisesti orientoituneen sivistyneistön, yliopiston opettajien ja opiskelijakunnan opillisen sivistyksen tavoitteina. Tässä katsannossa sivistys oli koko elämän jatkuva prosessi, jonka kuluessa yksilö kasvoi vastuulliseksi kansalaiseksi. Tieto oli oman pohdinnan kautta syntyneitä vakaumusta, jossa tavoitteena oli kasvu täyteen ihmisyyteen järkevänä ja ajattelevana sekä siveellisesti korkeatasoisena kansalaisena. Tällainen kansalainen saattoi myös olla katsannoltaan suvaitsevainen, sillä hän ymmärsi, että samaa kysymystä voidaan lähestyä ja tulkita eri tavoin. Avarakatseisuus oli kuitenkin kansallishenkistä, sillä oman vakaumuksensa muodostettuaan yksilö ymmärsi ja hyväksyi paikkansa valtiossa, jossa puolestaan toteutui kansakunnan ja ihmiskunnan kehitys. Sivistyksen tärkeänä tavoitteena oli edistää kansallista -ja etenkin suomenkielistä ja suomalaiskansallista- sivistystä.

Opillisen sivistyksen käsityksiä Valkoisessa Suomessa 1920–1930-luvuilla

Suomen sisällissota 1918 oli järkytys etenkin perinteiselle fennomaanien käsitykselle nöyrästä ja kuuliaisesta, mutta ahkerasta maaseudun talonpoikaisesta kansasta. Ase kädessä etuaan puolustava punainen työväki ja torpparisto ei sopinut fennomaanien idealisoituun kuvaan Suomen kansasta. Kuvaavaa on, että etsittäessä syitä sisällissodalle erääksi uskottavaksi selitykseksi esitettiin kansanopetuksen epäonnistumista kuuliaisten kansalaisten kasvattamisessa. Tämä tulkinta sai niin paljon kannatusta, ja kansanopetusta kannattavien sosiaalidemokraattien tuen, että vuonna 1921 säädettiin laki yleisestä oppivelvollisuudesta eduskunnassa käydyin kiivaan keskustelun jälkeen. Laki johti käytännössä kansakoulujen perustamiseen kautta koko maan niin, että 1930-luvulla jo 80% ikäluokasta kulutti jo kansakoulun pulpetteja. Kansakouluja seurasivat uusien oppikoulujen perustaminen myös maaseudulle ja edelleen ylioppilasmäärän kasvaessa yliopistojen (Helsingin yliopisto, Åbo Akademi ja Turun yliopisto) ja korkeakoulujen (Teknillinen korkeakoulu, kolme

kauppakorkeakoulua ja Kasvatustieteellinen korkeakoulu) opiskelijamäärän kasvu (ks. Välimaa 2018).

Valkoisessa Suomessa oli useita sivistyksellisiä päämääriä, sillä työväenliikkeessä eli vahva sivistystahto, mikä näkyi mm. siinä, että noin 15-22% korkeakoulujen opiskelijoista (kyselyistä riippuen) oli työläistäustaisia 1930-luvulla (Välimaa 2018, 241-244). Sosialidemokraattinen työväenliike vahvistuikin 1920-luvulla. Samaan aikaan kommunistit unelmoivat maailmanvallankumouksesta ja äärioikeisto hautoi vallankaappaus suunnitelmia (Silvennoinen et al. 2016). Korkeakoulutuksen opillisessa sivistyksessä dominoivassa asemassa oli kuitenkin suomalais-kansallinen nationalismi. Tämä ajattelutapa näkyi ja kuului selvästi Turun yliopiston avajaisissa vuonna 1922 yliopiston ensimmäisen rehtorin Artturi Virkkusen sanoin:

”Tästä suuresta kansallisesta saavutuksesta, jonka todistajina meillä on onni olla ja joka ensimmäisen suomalaisen yliopiston muodossa nyt aloittaa toimintansa isänmaan vapautuksen henkisenä muistomerkinä, tunnemme me niin kuin sitä sydämessään ja historiassaan on tunteva tulevien aikojen Suomen kansa, syvää kiitollisuutta niitä uhrautuvia kansalaisia kohtaan, jotka isänmaan tarpeet tajuten ja kuullen suomalaisen kansanhengen kutsua tällä paikkakunnalla ovat asettaneet kykynsä yliopistohankkeen palvelukseen sekä kehotuksillaan ja suuren isänmaallisen aatteen voimalla nostaneet laajat kansanjoukot suomalaista yliopistoa perille viemään.” (Kangas 1992, 47).

Vielä selkeämmin aikakauden paatosta kuvasti Turun yliopiston tuleva rehtori V.A. Koskenniemi, joka näki, että Turun yliopiston *”tulee olla kansan johtaja sen valtiollisen, sivistyksellisen ja taloudellisen itsenäisyyden tiellä”* (Kangas 1992, 49).

Turun yliopisto perustettiin vastavoimaksi vuonna 1918 perustetulle Åbo Akademielle sekä myös ruotsinkielisten professoreiden osin dominoivalle Helsingin yliopistolle, mikä osaltaan selittää nationalistista paatosta. Helsingin yliopistossa suomalais-kansallinen politiikka johti suomenkielisten ja ruotsinkielisten välisiin katkeriin kamppailuihin, joita johti ja kärjisti Akateeminen Karjala Seura (AKS) valtakunnan poliittisen oikeiston ja suomenmielisten tuella. AKS oli puolisoitilaallisesti organisoitu akateeminen taistelujärjestö tavoitteenaan Suur-Suomi (Klinge 1990, 69–70).

Opillisen sivistyksen näkökulmasta katsoen yliopistoissa opetettu ja tutkittu tieto oli luonteeltaan tieteellisiin traditioihin, menetelmiin ja teorioihin perustuvaa. Yliopistoilla oli vahva autonomia määrittellä itse, millaista tutkimusta niissä tehtiin ja millaista opetusta annettiin. 'Postimerkin' kokoinen opetusministeriö tai valtakunnan hallitus eivät kyseenalaistaneet yliopistojen autonomiaa (ks. Kivinen et al. 1993). Opillisen sivistyksen kannalta henkisen kasvun tavoite oli kasvattaa ja kouluttaa Suomen kansalaisia, jotka toimivat isänmaan puolesta ja isänmaan hyväksi. Tässä hengessä esimerkiksi naisia ohjattiin opiskelemaan isänmaan kannalta hyödyllisiä hoiva-alan ammatteja (Kaarninen 1995). Avarakatseisuus tarkoitti tuolloin isänmaallisuutta, jossa maailmaa tarkasteltiin nationalistisesta näkökulmasta käsin. Opillisen sivistyksen saaneen sivistyneistön tehtävänä oli johtaa kansaa kohti sen valoisaa, isänmaallista ja suomalaista tulevaisuutta. Näkemys sivistyneistöstä kansakunnan johdattaja oli juuriltaan fennomaanien ajattelutapa (vrt. Virtanen 2001). Valkoisessa Suomessa korkeakoulutuksen opillisen sivistyksen tavoite oli tukea suomenmielistä kansallisuusaatetta. (Välimaa 2018).

Kohti hyvinvointivaltiota

Toisen maailmansodan päätyttyä suomalainen yhteiskunta alkoi muuttua vauhdilla. Etenkin sotakorvaukset muuttivat nopeasti kansantalouden rakennetta maatalousvaltaisesta yhteiskunnasta kohti teollista yhteiskuntaa samalla palvelusektorin vahvistuessa. Sodan jälkeinen kommunistien ja kansademokraattien nousu vaalivoittajiksi puolestaan muutti poliittisia voimasuhteita (ks. Nevakivi 2009). Nämä muutokset johtivat kohti politiikkaa, jonka seurauksena Suomeen rakennettiin 1950-luvulta lähtien pohjoismaista hyvinvointivaltiota, vaikkakin käsite itsessään luotiin vasta jälkikäteen. Oleellista oli, että yhteiskunnan arvopohja alkoi muuttua, kun yhteiskunnallinen tasa-arvo kasvoi yleisesti hyväksytyksi hyvinvointivaltion arvoksi. Koulutuksella oli tasa-arvoisen yhteiskunnan luomisessa tärkeä kaksoismerkitys, sillä koulutus oli sekä yhteiskuntapolitiikan väline saavuttaa tasa-arvoisempi yhteiskunta että toisaalta koulutusmahdollisuuksien tasa-arvosta itsestään tuli koulutuspolitiikan tavoite. Koulutukseen panostamista tuki vahvasti myös makroekonominen tavoite mobilisoida valtakunnan lahjakkuusreservit. 1960-luku oli koulutuksen uudistamisen tärkein vuosikymmen, koska silloin tehtiin päätökset sekä peruskoulu-uudistuksesta että korkeakoulutuksen laajentumisesta koko maahan. Suomeen perustettiinkin 1960-luvun aikana 5 uutta korkeakoulua (Tampereen ja Lappeenrannan teknilliset korkeakoulut, Joensuun, Kuopion ja Vaasan korkeakoulut sekä Taideteollinen korkeakoulu) ja korotettiin kaksi korkeakoulua yliopistoksi (Tampereen ja Jyväskylän yliopistot). (ks. Välimaa 2018)

Korkeakoulutuksen laajentumiseen loi painetta moni samanaikainen tekijä. Jo 1950-luvulla oli alkanut ylioppilaiden lukumäärän nopea kasvu, mikä loi tarpeen lisätä yliopistojen aloituspaikkoja. 1960-luvulla puolestaan kasvoi huoli Suomen menestyksestä kansainvälisessä taloudellisessa kilpailussa. Näin makroekonominen näkökulma tuki korkeakoulutuksen laajentamista koko maahan. Tasa-arvoisen yhteiskunnan saavuttamiseksi oli tärkeää avata uusia koulutuspaikkoja jatkuvasti kasvavalle ylioppilasjoukolle ilman, että korkeakoulutukseen sisäänpääsyä vaikeuttaisi sukupuoli, sosio-ekonominen tausta tai asuinpaikka. Näiden lisäksi yliopistojen perustamista tuki valtakunnallinen aluepolitiikka sekä eri maakuntien vahva pyrkimys saada oma yliopisto. Yliopisto-opiskelijoiden lukumäärä kasvoikin vuoden 1960 yhteensä 25 503 opiskelijasta yhteensä 84 176 opiskelijaan vuonna 1980. Korkeakouluopiskelijoiden lukumäärä jatkoi kasvuaan aina 2010-luvulle saakka. (ks. Välimaa 2018)

Maakuntien näkemyksiä kuvaa hyvin Tampereelle vuonna 1960 siirretyn yhteiskunnallisen korkeakoulun rehtorin Armas Nieminen, jonka mukaan: *”Korkeakoulun vaiheissa on lopullisesti lehti kääntynyt, ja uusi ajanjakso alkaa myös Tampereen kaupungin ja tämän seudun kulttuurielämässä.”* (Kaarninen 2000, 13). Yliopiston vaikutus nähtiin Suomessa laajasti sekä taloutta, kulttuuria että sivistystä elähdyttävänä voimana.

Edellä on kuvattu hyvin tiivistetysti yhteiskunnallisia voimia ja näkemyksiä, jotka ajoivat korkeakoulutuksen laajentumista 1950-luvulta aina 1990-luvulle saakka. Niitä olivat sekä taloudelliset syyt (kansainvälinen/globaali kilpailu), yhteiskunnalliset tavoitteet (tasa-arvo) sekä maakuntien ja alueiden vaatimukset (aluekehitys ja kulttuurivaikutus). Samat motiivit voidaan löytää 2010-luvullakin, vaikka painotukset ovat erilaisia. 1990-luvun alun talouslama muutti käsityksiä korkeakoulutuksesta ja sen roolista yhteiskunnassa. Tämän jälkeen talouden näkökulma alkoi määrittää korkeakoulutuksen yhteiskunnallisia tavoitteita. Yliopistoilta on vaadittu innovatiivisuutta osana kansallista innovaatiojärjestelmää ja painotettu yliopistojen kolmatta tehtävää sekä toimintaa alueiden talousvetureina ja globaalien kilpailukyvyn edistäjinä. (Välimaa 2018). Maakuntien ja yliopistokaupunkien johtajat ovat olleet samassa kuorossa vaatimassa korkeakouluilta taloudellista vaikuttavuutta kuitenkin unohtamatta korkeimman opinahjon merkitystä myös alueen hyvinvoinnille.

Talousdiskurssi vahvistui 2000-luvulla, kun globalisaatio nousi vahvasti yhteiskunnalliseen keskusteluun. Globaalien kilpailun nimissä vaadittiin mm. tutkimuksen ja resurssien keskittämistä muutamaan huippuyliopistoon ja opetuksen keskittämistä maakuntakorkeakouluihin (ks. Brunila

2004, Jääskinen & Rantanen 2007). Ehdotukset saivat tukea talouselämän edustajilta. Samaan aikaan yliopistojen ohjauksessa korostuivat kilpailuttaminen ja korkeakoulujen johtamisen vahvistaminen. 1990-luvun ja 2000-luvun alun eri muutokset koottiin ja tiivistettiin vuonna 2009 säädettyyn yliopistolakiin. Tämä laki irrotti yliopistot juridisesti kansallisvaltiosta tekemällä niistä julkisoikeudellisia laitoksia tai säätiöyliopistoja. Tavoitteena oli lisätä yliopistojen autonomiaa suhteessa valtiovaltaan (ks. Tomperi 2009 Välimaa 2009). Korkeakoulutuksen reformeja niin Suomessa kuin muuallakin Euroopassa on perusteltu uuden julkishallinnon (*New Public Management*) ideologian avulla (ks. Rinne tässä kirjassa). Samaan aikaan yhteiskunnallisessa keskustelussa on pysynyt hengissä tasa-arvoa ja koulutusmahdollisuuksien tasa-arvoa vaaliva näkemys. Tämä perinteinen hyvinvointivaltion tavoite nousi vahvasti esille Pääministeri Marinin puna-vihreässä hallituksessa (2019-2023).

Suomessa käyty keskustelu korkeakoulutuksen merkityksestä taloudelle on heijastellut kansainvälistä trendiä, jossa uusliberaalit näkemykset ovat dominoineet 1990-luvulta lähtien. Korkeakoulutukselta on odotettu sekä taloudellisesti hyödynnettäviä innovaatioita että tukea liike-elämälle globaalissa kilpailussa. Näkökulma korkeakoulutukseen ja sen merkitykseen on painottanut taloudellista hyötyä. Sivistys käsitteenä ja koulutuksen tavoitteena on ollut lähes unohdettu näkökulma siksikin, että uusliberaalissa maailmankuvassa kukin yksilö ja organisaatio nähdään omaa etuaan maksimoivina ja rationaaleja valintoja tekeviä oman onnensa seppinä. Tässä diskurssissa sivistyksellä ei ole mitattavaa taloudellista arvoa.

Opillisen sivistyksen kannalta nämä näkökulmat näkyvät siten, että yliopistoja määriteltäessä painotetaan tehokkuutta, tuottavuutta ja innovatiivisuutta. Samat arvot näkyvät suomalaisen korkeakoulujärjestelmän ohjauksessa. Samalla managerialismi on vahvistunut korkeakoulujen johtamisessa, kun johtajien ja päälliköiden valtaa on korostettu kollektiivisten elinten kustannuksella (ks. Välimaa 2017). Yliopistojen henkilökunta on kuitenkin ollut hyvin tyytymätöntä yliopistolain mukanaan tuomiin muutoksiin ja omien vaikutus- ja osallistumismahdollisuuksiensa heikkenemiseen (Kuusela et al. 2019). Uusliberaalin maailmankuvaan liittyen kansalaisista (myös opiskelijoista) on pyritty tekemään kuluttajia ja asiakkaita.

2000-luvun opillisen sivistyksen käsitykset?

Millaisia sivistyskäsityksiä nämä keskenään ristiriitaiset pyrkimykset sisältävät? Voisi olettaa, että olisi helppoa vastata näihin juttuni alussa esitettyihin kysymyksiin (1) **millaista tieto oli luonteeltaan; 2) millaista henkistä kasvua tavoitellaan, 3) millaiseen avarakatseisuuteen pyritään?**), sillä kysymykset perustuvat nykykäsityksiin. Asia ei kuitenkaan ole näin yksinkertainen, sillä kansallisen yhtenäiskulttuurin hapertumisen myötä yliopistoille esitetty vaatimusten ja toiveiden lista on pidentynyt ja laajentunut 1950-luvulta lähtien yhteiskunnan ja talouden uusien tarpeiden, vaatimusten ja odotusten myötä. Käsitykset opillisesta sivistyksestä ovat samalla muuttuneet myös yliopistojen sisällä. Konkreettinen esimerkki tästä on 1970-luvulla toteutettu tutkinonuudistus, jossa painotettiin aikaisempaa enemmän ammatillisia ja hyödyllisiä taitoja, jotta tutkinnot vastaisivat paremmin yhteiskunnan tarpeisiin (ks. Välimaa 2018). Ammattikorkeakoulujen perustaminen 1990-luvulla puolestaan haastoi yliopistoja lähestymään työelämää, mihin suuntaan ajoi samanaikainen lama. Tämä 1990-luvun alun 'globalisaatioshokiksi' nimittämäni yhteiskunnallinen järjestys muutti pysyvästi suomalaisten yliopistojen eetosta ja ilmapiiriä, sillä ulkopuolisen rahoituksen hankinnasta tuli hyväksytty aktiviteetti, minkä ohella siitä tuli välttämättömyys, kun yliopistojen perusrahoitus putosi reilut 20 prosenttia 1990-luvun aikana (Välimaa 2018). Humboldttilainen sivistysyliopiston idea alkoi kadota julkisesta keskustelusta, vaikka yliopistojen sisällä tämä ideaali elää edelleen vahvana. Eräänä osoituksena tästä ovat 2010-luvulta lähtien eri yliopistojen strategioista löytyvät maininnat sivistyksestä. Ulkopuolisen rahoituksen myötä ympäröivän yhteiskunnan toiveet hyödyllisestä ja sovellettavasta tiedosta ovat kuitenkin suodattuneet osaksi yliopistojen arkea. Samaan aikaan korkeakoulutuksen rahoitusinstrumentteja on muutettu laboratoriotietä suosiviksi. Perinteiset ihmistieteet (humanistit, kasvatustieteet ja yhteiskuntatieteet) ovat kärsineet tässä meille epäedullisten kriteereiden akateemisessa pudotuspelissä. Kaikki nämä muutokset ovat osaltaan pakottaneet määrittämään, mitä on yliopisto, ja millaista on siellä annettava opetus ja tehtävä tutkimus. Käsissä oleva kirja on eräs osoitus tästä keskustelusta.

Oman sävynsä opillisen sivistyksen haasteisiin on antanut myös 1990-luvulta alkaen kasvanut tiedeskeptisismi, jota covid-19-pandemia tosin lievensi. Oman panoksena muutokselle antoi myös 1990-luvun postmoderni käänne, joka on osaltaan tukenut tukea sellaista arki ajattelua, jonka mukaan ei ole tosiasioita, on vain ainoastaan erilaisia mielipiteitä. Sekä tiedeskeptisismi että (väärin ymmärretty) postmodernismi ovat yhdessä kyseenalaistaneet tieteellisellä tutkimuksella tuotetun tiedon uskottavuutta. Sosiaalinen media on puolestaan tarjonnut alustan vihapuheille sekä epätieteelliselle hörhöilylle kuten salaliittoteorioille.

Tämän normatiivisesti sävyttyneen pohdiskelun jälkeen vastaan yllä mainittuihin kysymyksiin. Ensinnäkin **Opillisen sivistyksen näkökulmasta** 2000-luvulla **tieto** perustuu vankasti tieteelliseen tutkimukseen. Samalla tutkijat myöntävät, että tieteellisen tutkimuksen käytännöt, teoriat ja metodit vaihtelevat suuresti eri tieteenaloilla. Ero tutkijoiden sekä kansalaisten ja yhteiskunnan välillä on kuitenkin syventynyt, sillä tutkijoiden parissa ymmärretään tieteen luonne sekä tietona maailmasta, itseään korjaavana sosiaalisena systeeminä että tietona tieteellisen tiedon rajoista. Ympäröivässä yhteiskunnassa tämä ymmärrys on heikompaa, sillä kansalaiset (ja poliitikot) haluaisivat saada varmoja vastauksia kysymyksiinsä.

Toiseksi, **henkisen kasvun** asemasta nykyisen yliopiston koulutuspoliittisessa eetoksessa painotetaan ajoissa valmistumista, opiskelun tehokkuutta sekä omaan tieteenalaan keskittymistä. Tämä taloudellisen rationaliteetin näkökulma on otettava yliopistoissa huomioon kaikilla tieteenaloilla, vaikka edelleenkin yliopistojen opettajakunta tukee perinteistä sivistysyliopiston ajattelutapaa. Laaja-alainen sivistys kuuluu toki edelleenkin juhlapuheisiin, mutta opiskelijoiden arjessa sillä on vähemmän merkitystä, kun myös opintotuki palkitsee nopeasta valmistumisesta. Yliopistojen rahoitus tähtää opiskelijoiden nopeaan läpivirtaukseen ja työelämään siirtymiseen. Nämä ovat vahvoja yhteiskunnan normeja, jotka yliopistojen on otettava tosiasioina huomioon niin opetuksessa, opiskelussa kuin tutkimuksessakin. Nykyinen koulutuspolitiikka ei siis tue opiskelijoiden henkistä kasvua ja kypsymistä kansalaisuuteen, vaan tähtää asiantuntijoiden tuottamiseen työmarkkinoille.

Entä millaiseen **avarakatseisuuteen** yliopistoissa pyritään? Näyttää siltä, että avarakatseisuuden synonyymina on suvaitsevaisuus, kansainvälisyys ja monitieteisyys, sillä maailman globaalit ongelmat (ilmastonmuutos, biodiversiteetin kato, pandemia) vaativat moninäkökulmaista osaamista. Yliopistojen tavoitteena on periaatteessa kouluttaa asiantuntijoita, joilla on kykyä ja ymmärrystä monitieteisestä toiminnasta. Ongelmana on kuitenkin se, useamman tieteenalan ajattelutapojen omaksuminen vie enemmän aikaa kuin yhden episteemisen perinteen haltuunottoon, joka sekkin on vaativaa älyllistä toimintaa. Monitieteisyys siis hidastaa opiskelijoiden valmistumista ja yliopistojen läpivirtausta. Tämän ohella hegemonisessa uusliberaalissa maailmankuvassa yksilön menestys perustuu yksin hänen valintoihinsa ikään kuin maailmassa ei enää olisi pakottavia rakenteita. Uusliberaalin ruokkiman individualismin käänköpuolena on keskittyminen vain omaan uraan ja menestykseen. Laajemmat näkökulmat siveellisestä kansalaisesta tai isänmaallisesta toiminnasta eivät ole kuuluneet 2000-luvun mielenmaisemaan. Tämä tilanne voi kuitenkin muuttua, sillä nuoret sukupolvet ovat entistä tietoisempia globaaleista ongelmista. Ukrainan sota on puolestaan herättänyt

huomaamaan, ettei demokratia ole itseäänselvyys, vaan sitä on puolustettava tarvittaessa jopa asein.

Tämä melko iloton pohdiskelu yliopiston arjesta ei tietenkään ole koko kuva, vaikka se maalaakin synkän taustan korkeakoululaitoksen toiminnalle opillisen sivistyksen tavoitteiden näkökulmasta. Yliopistojen opettajat ja tutkijat eivät nimittäin välttämättä kannata harjoitettua koulutuspolitiikka, vaan edelleen kantavat huolta opiskelijoiden kehityksestä ja kasvusta sekä totuuden tavoittelusta – siis korkeakoulutuksen yhteiskunnallisen instituution perustehtävistä. Syksyisin korkeakouluihin tulvivat uudet opiskelijat avaavat myös tuoretta näköalaa yliopistoihin sivistyksen edistäjinä, sillä laaja-alaisen sivistyksen lähtökohtana voi pitää uteliaisuutta, henkisen kasvun halua sekä yhteiskunnallista suvaitsevaisuutta Näitä kaikkia ominaisuuksia löytyy iloa kuplivista opiskelijoista runsaasti.

Yliopistojen ja sivistysihanteiden muutoksesta

Organisaationa yliopistot ovat Suomessa (kuten muuallakin) muovautuneet kulloinkin vallassa olleiden hegemonisten ideoiden mukaisesti. Karkeasti tiivistäen voi sanoa, että Ruotsin vallan aikana (1600- ja 1700-luvuilla) Turun akatemia oli nykytermien lähinnä säätiö, joka nautti aatelisten läänitysten kaltaisia oikeuksia. Auran akatemialla oli maatilojen verotusoikeus ja professoreilla verovapaus, yliopistolla oli oma tuomiovalta sekä akateeminen itsehallinto. Autonomian aikana 1800-luvun kuluessa ihanteeksi nousi tehokas byrokratia. Yliopiston virkarakenne sidottiin tuolloin keisarikunnan virkojen rankijärjestelmään ja yliopistojen henkilökunnan palkka ryhdyttiin maksamaan rahassa eikä enää akatemian ja professoreiden tiloilta saatuina luonnontuotteina. Valkoisessa Suomessa yliopistot jatkoivat autonomisina virastoina, mutta etenkin 1960-luvulta lähtien ne sidottiin enenevästi vahvistuneen opetusministeriön säädös- ja tulosohjaukseen. 2000-luvulla hallinnon ja johtamisen ihanteita on omaksuttu liike-elämästä niin yliopistoissa kuin muuallakin julkisella sektorilla. Näin yliopistot organisaatioina ovat muuttuneet kulloistenkin hallitusten näkemysten suuntaisesti, mutta pyrkien säilyttämään autonomiansa suhteessa valtiovaltaan. Korkeakoulutuksen yhteiskunnallinen instituutio on kuitenkin säilynyt hämmästyttävän samankaltaisena, sillä edelleenkin yliopistoissa kasvatetaan kansalaisia ja akatemian jäseniä sekä tavoitellaan totuutta tutkimuksen avulla. Korkeakoulutuksen yhteiskunnallinen instituutio on myös kantanut vastuun opillisen sivistyksen siirtämisestä opiskelijoille omien traditioidensa ja vakiintuneiden toimintatapojensa jatkumoilla samalla, kun

yliopisto-organisaation kautta valtaa pitävien odotukset ovat myös suodattuneet opilliseen sivistykseen.

Tiivistäen voi sanoa, että opillinen sivistys hankittiin Suomessa 1600-luvulta aina 1900-luvulle saakka (Turun tai Aleksanterin) yliopistossa. Se lankesi yhteiskunnan ylemmille säädyille sekä kotiopettajien, yliopisto-opintojen että sukujen verkostojen tukeamana. Sen sijaan alemmille säädyille tätä opillista sivistystä ei haluttu antaa, sillä se olisi voinut vieroittaa heidät rehellisestä työstä (Välimaa 2018). Sivistys, etenkin opillinen sivistys, oli säätyläisten (etenkin papiston) etuoikeus, josta pidettiin lujasti kiinni. J.V. Snellman oli ensimmäinen, joka haastoi tämän perinteisen ajattelutavan filosofisesti ja järjestelmällisesti. Tämän jälkeen kysymykset opillisesta sivistyksestä ja kansanopetuksen sivistystavoitteista yhdistyivät uudella tavalla keskustelussa kansanopetuksen tavoitteista. Tämä keskustelun perinne tuntui myös itsenäistyneessä Suomen tasavallassa, jossa säädettiin koko kansa kattava oppivelvollisuus 1920-luvulla. Yhteiskunnan hyväosaisten etuoikeus opilliseen sivistykseen murtui kuitenkin kunnolla vasta yliopistolaitoksen laajentumisen myötä 1960-luvulla. Opiskelijoiden taustojen perusteella kaikkein tasa-arvoisin vuosikymmen Suomessa on ollut 1970-luku (Nevala 1995). Tilanne on siitä hieman heikentynyt 2000-luvulle tultaessa, sillä yliopistot valikoivat opiskelijoiksi enemmän ylimpien sosiaaliryhmien opiskelijoita. Ammattikorkeakoulut ovat kuitenkin se korkeakoulutuksen sektori, jossa sosiaalisella taustalla ei näytä olevan vaikutusta (Välimaa 2018). Kaikista muutoksista huolimatta Suomessa elää yhä edelleen vahva kansallinen pyrkimys nostaa koko kansan koulutustasoa. 2020-luvun sanoitus painottaa talouskasvua, mutta pintaa raaputtamalla sen alta löytyy 1800-luvulla syntynyt vakaumus siitä, että koulutus ja sivistys ovat pienen kansan vahvin tuki ja turva epävarmassa maailmassa.

Lähteet

Alapuro, R. (1995). *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890-1933*. Porvoo: Hanki ja jää.

Cochrane, E. (1973). *Florence in the Forgotten Centuries 1527-1800*. Chicago: University of Chicago Press.

Heininen, S. 2014. Turun tiede ja valistuskauden Eurooppa, teoksessa P. Happonen et al. (toim.) *Kleion pauloissa*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, 87–98.

Halonen, T. (2010). *Maaseutuopistoista yliopistoon: maatalous- ja metsätieteiden tutkimus- ja opetustoiminnan akatemisoitumisprosessi Helsingin yliopistossa vuoteen 1945*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

- Hyrkkänen, M. 2002. *Aatehistorian mieli*. Tampere: Vastapaino.
- Ilmakunnas, J. 2014. Kotiopetusta, yliopisto-opintoja ja suuri opintomatka. Aristokraattinuorukaisten kasvatus, koulutus ja kieliopinnot Ruotsissa 1690-luvulta 1780-luvulle. Teoksessa Happonen et al. (toim.) *Kleion pauloissa*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, 93–98.
- Jauhiainen, A. 2011. Työläis- ja maalaisnuorison pidentyvä opintie. Teoksessa A. Heikkinen, ja P. Leino-Kaukiainen (toim.) *Valitus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historia II. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 111–119.
- Kaarninen, M. 1995. *Nykyajan tytöt. Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa*. Bibliotheca Historica 5. Helsinki: Suomen Historiallinen seura.
- Kaarninen, M. 2000. (toim.) *Murros ja mielikuva. Tampereen yliopisto 1960–2000*. Tampere: Tampereen yliopisto. Vastapaino.
- Kallinen, M. 1995. *Change and Stability. Natural History at the Academy of Turku 1640-1713*. Studia historica 51. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Karonen, P. 2014. *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*. Kirjokansi 63. 4. uudistettu painos. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Kettunen, P. (toim.) *Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historia I-III*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia.
- Kivinen, O., Rinne, R., Ketonen, K. 1993. *Yliopiston huomen. Korkeakoulupolitiikan historiallinen suunta Suomessa*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Klinge, M. 1997. *Keisarin Suomi*. Espoo: Schildts Förlags.
- Klinge, M., Knapas, R., Leikola, A., Strömberg, J. 1987. Kuninkaallinen Turun Akatemia 1640–1808. *Helsingin yliopisto 1640–1990*. Ensimmäinen osa. Helsinki: Otava.
- Klinge, M., Knapas, R., Leikola, A., Strömberg, J. 1989. Keisarillinen Aleksanterin yliopisto 1808–1917. *Helsingin yliopisto 1640–1990*. Ensimmäinen osa. Helsinki: Otava.
- Kuikka, M.T. (2010). Opettajankoulutus eilen, tänään ja huomenna. *Suomen Kasvatuksen ja Koulutuksen historian seuran vuosikirja*, 1-18.
- Lappalainen, M. 2005. *Suku, valta, suurvalta. Creutzit 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa*. Juva: WSOY.
- Leikola, A. 1987. Luku F. Oppi ja tiede. Teoksessa M. Klinge, R. Knapas ja A. Leikola, Kuninkaallinen Turun Akatemia 1640–1808. *Helsingin yliopisto 1640–1990*. Ensimmäinen osa. Helsinki: Otava, 553–731.
- Liikanen, I. 1995. *Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, tutkimuksia 191.

- Nardi, P. (2003) Chapter 3: Relations with Authority. Teoksessa de Ridder-Symoens, H. (toim.) *A History of the Universities in Europe. Volume I. Universities in the Middle Ages*. General editor Walter Rüegg. Cambridge: Cambridge University Press, 77-107.
- Nevala, A. 1995. *Korkeakoulutuksen kasvu, lohkoutuminen ja eriarvoisuus Suomessa*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 177. Bibliotheca historica 43.
- Niemelä, J. 2010. Auraica, *Scripta et Societate Porthan*, Vol. 3, 41–44.
- Nybom, T. (2007). A Rule-Governed Community of Scholars: The Humboldt Vision in the History of the European History. Teoksessa P. Maassen & J.P. Olsen (toim.) *University Dynamics and European Integration*. Dordrecht: Springer, 55-80.
- Silvennoinen, O., Tikka, M., Roselius, A. 2016. *Suomalaiset fasisitit. Mustan sarastuksen airuet*. Helsinki: WSOY.
- Snellman, J.V. *Teokset I. Aika Ruotsissa*. R. Wilenius, E. Ojanen, P. Oksala (toim.) 1982. Jyväskylä: Gummerus.
- Tomperi, T. 2009. *Akateeminen kysymys? - yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta*. Vastapaino. Tampere.
- Tähtinen, J. & Hovi, R. (2007). Kansanopetuksen ja koulujen kehityslinjoja Suomessa 1500-luvulta 1800-luvun alkuun. Teoksessa J. Tähtinen & S. Skinnari (toim.) *Kasvatus- ja koulukysymys Suomessa vuosisatojen saatossa*. Turku: Suomen Kasvatustieteellinen Seura, Kasvatusalan tutkimuksia 29, 13-53.
- Vainio-Korhonen, K. (2010) Kaupan ja käsityön ammattikasvatus. Teoksessa J. Hanska & K. Vainio-Korhonen (toim.) *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. Helsinki: Suomen kirjallisuuden seuran toimituksia 1266:1, 221-257
- Virtanen, M. (2001) *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka*. Hämeenlinna: SKS:n toimituksia 831.
- Välimaa, J. 2018. *Opinteillä oppineita. Suomalainen korkeakoulutus keskiajalta 2000-luvulle*. Jyväskylä: University Press of Eastern Finland.
- Välimaa, J. 2019. *A History of Finnish Higher Education from the Middle Ages to the 21st Century*. Higher Education Dynamics 52. Springer.
- Välimaa, J. (2022). Onko yliopisto organisaatio vai instituutio? *Tiedepolitiikka* 3/2022, 32-37
- Väyrynen, K. Sivistysprosessi ja koulutusinstituutiot J.V. Snellmanilla. Teoksessa J. Tähtinen & S. Skinnari (toim.) *Kasvatus- ja koulukysymys Suomessa vuosisatojen saatossa*. Turku: Suomen Kasvatustieteellinen Seura, Kasvatusalan tutkimuksia 29, 149-166.

Wilenius, R. (2007). J.V. Snellmanin yliopistokasvatuksen filosofia. Teoksessa J. Tähtinen & S. Skinnari (toim.) *Kasvatus- ja koulukysymys Suomessa vuosisatojen saatossa*. Turku: Suomen Kasvatustieteellinen Seura, Kasvatusalan tutkimuksia 29, 167-174.

Verkkosivut:

<http://snellman.kootutteokset.fi/fi/luvut/perheen-olemus-siveellisyys>. Vierailtu 7.9.2020.